

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ РЕГІОНАЛЬНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

На правах рукопису

ДЕРЕВ'ЯНИЙ
Ярослав Миколайович

**СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ
ФОРМУВАННЯ І РОЗВИТКУ ТВК
АДМІНІСТРАТИВНОГО РАЙОНУ
(на прикладі ТВК Тернопільського
району Тернопільської області)**

*Спеціальність: 08.10.02 — Територіальні системи
та комплекси*

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата економічних наук

Львів-1996

032.1

00757250 (Q)

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана у інституті регіональних досліджень НАН України
(м. Львів).

Науковий керівник - член-кореспондент НАН України, доктор економічних наук, професор ДОЛІШНИЙ М.І.

Офіційні опоненти - доктор економічних наук, професор Вихрущ В.П.
доктор економічних наук, професор Школа І.М.

Провідна установа - Рада по вивченню продуктивних сил України
НАН України.

Захист дисертації відбудеться "25" грудня 1996 р. о 11 год.
на засіданні спеціалізованої вченої ради Д. 04.10.01 по захисту дисертацій на здобуття наукового ступеня доктора наук в інституті регіональних досліджень НАН України за адресою: 290026, Львів, вул. Козельницька, 4.

З дисертацією можна ознайомитись в бібліотеці інституту регіональних досліджень НАН України.

Автореферат розісланий "22" листопада 1996 р.

*Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради,
кандидат економічних наук*

В.І. Жовтанецький

1. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

1.1 Актуальність теми. У своїй щорічній доповіді за 1995 рік Президент України Л.Кучма акцентував увагу на тому, що не так важливо, яким є сьогодення України, але "реальністю є те, що ми стверджуємося як держава і реформуємося як суспільство". Разом з тим, найважливішим завданням на найближчу перспективу є переорієнтація "на важку і виснажливу працю по будівництву держави, облаштуванню нашого життя на цивілізованих засадах". Це є можливим при умові відмови від командно-адміністративної системи, яка є по своїй суті антинародною, неефективною, непридатною для України, і при умові переходу до вільного угодженого підприємництва, яке є найбільш прийнятним для України з позицій сьогодення і яке треба розвивати.

На думку Президента на сьогоднішній день дуже багато зроблено в цьому напрямку: "Ми зуміли подолати побоювання перед реформами і зрушити їх з місця, закласти підвалини ринкової економіки. Не дивлячись на помилки, іноді через непрофесійність та знову ж таки боязнь відмови від старого, утримуємо під контролем становлення ринкових механізмів, загальний стан справ у економіці".

Разом з тим, відхід від командно-адміністративних методів управління передбачає перенесення ваги центру у вирішенні нагальних проблем сьогодення на регіональний рівень. Ось чому різко зросла необхідність досліджень соціально-економічного розвитку територій, вивчення трансформації територіально-виробничих комплексів різного ієрархічного рівня, аналіз трудової поведінки населення в умовах кризи та її вплив на соціально-економічний розвиток територіально-виробничих комплексів тощо.

Будь-які зміни у суспільному розвитку проявляються насамперед на територіальному рівні: у містах і зонах їх впливу. І саме міські агломерації були і є в центрі наукових інтересів багатьох дослідників. Але вони не можуть існувати ізольовано від територій, які їх оточують. Ці території є основним і найголовнішим постачальником ресурсів (трудових, водних, продуктів харчування та інших). На цих територіях має місце специфічне розміщення виробництва, розселення. І саме такі території є найменш вивченими в наш час. Практично відсутні ґрунтов-

ні дослідження особливостей функціонування територіально-виробничих комплексів, які формуються в приміських зонах, тобто на територіях прилеглих до міст. Ось чому необхідність їх вивчення є такою гострою і нагальною проблемою. На особливу увагу заслуговує вивчення приміських адміністративних районів, на території яких найяскравіше проявляються протиріччя між містом і оточуючим його середовищем.

Слід відмітити, що окремі аспекти розвитку приміських територій частково висвітлювались в наукових публікаціях В. І. Білоусова, Ж. Боже-Гарнье, І. Ж. Шабо, В. П. Вихруша, С. І. Дорогунцова, Ф. Д. Заставного, Г. М. Лаппо, П. Мерлена, М. М. Паламарчука, Е. Н. Першика, С. М. Писаренко, Н. Ф. Тимчука, В. С. Хорева, О. І. Ніаблія, Л. Т. Шевчук, В. С. Черкеса та ін.

Однак питання формування територіально-виробничого комплексу в межах адміністративного приміського району, особливостей його функціонування, проблеми взаємовідносин міста з приміським адміністративним районом в перехідний до ринкових відносин період та інші є практично не вивчені.

Недостатня вивченість згаданої вище проблематики, її актуальність обумовили вибір теми дисертаційної роботи.

1.2. Мета і завдання дослідження. Головною метою даної дисертаційної роботи є виявлення особливостей та основних закономірностей становлення, розвитку і функціонування в постсоціалістичний період територіально-виробничого комплексу (ТБК) приміського адміністративного району та в розробці науково обґрунтованих рекомендацій по його соціально-економічному розвитку в перспективі.

Для реалізації цієї мети необхідно було вирішити ряд завдань, а саме:

- розкрити зміст поняття "ТБК приміського адміністративного району", виявити і проаналізувати фактори його формування;
- визначити рівень розвитку ТБК приміського адміністративного району;
- дослідити будову ТБК приміського адміністративного району (проаналізувати галузеву і територіальну структуру);
- виявити роль ТБК обласного центру у формуванні ТБК приміського адміністративного району;
- вивчити проблеми розвитку ТБК приміського адміністративного району у перехідний до ринкових відносин період;

- визначити роль управління у соціально-економічному розвитку ТВК обласного центру і ТВК адміністративного району;
- розробити принципи прогнозування розвитку ТВК приміського адміністративного району і підходи до побудови його моделі на найближчу перспективу.

1.3 Предмет і об'єкт дослідження. Об'єктом дослідження є територіально-виробничий комплекс Тернопільського району Тернопільської області; предмет дослідження - проблеми його соціально-економічного розвитку та пошук шляхів їх вирішення.

1.4 Методологія і методи дослідження. У дисертаційній роботі застосовані наступні методи: системний підхід (об'єкт дослідження - ТВК Тернопільського району Тернопільської області - розглядається як складна система, здатна до самоорганізації, якій, як і будь-якій іншій системі, притаманні цілісність, стійкість, автономність); геометод, суть якого полягає у "триєдиному" підході до дослідження, тобто дотримання територіальності, комплексності і конкретності; загальнонаукові методи системного аналізу, синтезу, моделювання; міждисциплінарні методи (експедиційний, експертних оцінок, картографічний, балансовий), і конкретні методи (економічного аналізу, економіко-географічного аналізу) та інші.

Інформаційною основою роботи є статистичні дані Міністерства статистики України, зокрема, організацій, які йому підпорядковані на місцях, а також дані анкетних обстежень, матеріали різних відділів Тернопільської обласної, міської, районної адміністрації, проектна документація, дані соціологічних обстежень та інші.

1.5 Наукова новизна даної дисертаційної роботи полягає у:

- застосуванні системного і міждисциплінарного підходу до дослідження соціально-економічних проблем розвитку ТВК приміського адміністративного району;
- відборі факторів по значимості, які визначають розвиток ТВК приміського адміністративного району у перехідний до ринкових відносин період;
- виявленні взаємозалежності між розвитком ТВК обласного центру і ТВК приміського адміністративного району;
- в обґрунтуванні принципів прогнозування соціально-економічного розвитку ТВК приміського адміністративного району.

1.6 Практична цінність. Основні положення і висновки ди-

сертаційної роботи можуть бути використані Тернопільською районною адміністрацією та іншими районними адміністраціями приміських адміністративних районів з метою покращення управління їх соціально-економічним розвитком.

Окремі положення роботи можуть бути використані в практиці районного і містобудівельного планування, зокрема при розробці нового генерального плану міста Тернополя (строк дії старого генерального плану міста практично закінчився 5 років тому), нового проєкту районного планування Тернопільського району і т. ін.

1.7 **Публікації.** Результати дослідження опубліковані в 5 друкованих працях.

1.8 **Апробація роботи.** Результати наукових досліджень доповідались на наукових семінарах інституту регіональних досліджень НАН України та наукових конференціях.

1.9 **Структура і обсяг роботи.** Дисертаційна робота складається з вступу, трьох розділів, висновків, списку літератури, який включає 121 позицію. Вона містить ряд таблиць та ілюстрацій.

У вступі обґрунтована актуальність теми дослідження, визначена мета, завдання, об'єкт, предмет дисертаційної роботи, показані її наукова новизна і практична значимість.

У першому розділі "Теоретичні основи дослідження ТВК адміністративного району" розкритий зміст поняття "ТВК адміністративного району", подані підходи до його вивчення, проаналізовані фактори формування ТВК адміністративного району.

У другому розділі "Аналіз соціально-економічних особливостей функціонування ТВК Тернопільського району" з позицій системного підходу розкрита галузева і територіальна структура ТВК адміністративного району, виявлена роль ТВК обласного центру у формуванні ТВК приміського адміністративного району, вивчені проблеми, розв'язання яких сприятиме підвищенню ефективності функціонування і соціально-економічного розвитку ТВК адміністративного району.

У третьому розділі "Прогнозування розвитку ТВК адміністративного району" обґрунтовані принципи прогнозування соціально-економічного розвитку ТВК приміського адміністративного району, дані рекомендації по їх врахуванню при управлінні приміським адміністративним районом.

У висновках висвітлені основні підсумки проведеного дослідження і практичні рекомендації.

2. ОСНОВНІ ПОЛОЖЕННЯ ДИСЕРТАЦІЇ

2.1 Автором здійснена спроба дати власне визначення змісту основних понять, які використовуються як базові. Такими поняттями в дисертаційній роботі є "територіально-виробничий комплекс", "адміністративний район" і, звичайно, "територіально-виробничий комплекс адміністративного району".

Ми поділяємо точку зору Н.Н.Колосовського і Е.В.Алаєва, що ТВК виникає тільки тоді, коли територія перестає бути випадковим фактором його формування, а в результаті розміщення компонентів на компактній території у поєднання з'являються нові якості. Це положення і лягло в основу розуміння автором даного дослідження змісту терміну "територіально-виробничий комплекс".

Термін "адміністративний район" особливих пояснень не потребує. Адміністративний район - це територіальна одиниця адміністративно-територіального устрою. На території Тернопільської області, в межах якої знаходиться об'єкт нашого дослідження - Тернопільський район, знаходиться 17 адміністративних районів.

Але зміст поняття "ТВК адміністративного району" вимагає особливої уваги і відповідей на ряд питань: чи можна поєднання підприємств на території будь-якого адміністративного району вважати територіально-виробничим комплексом? Зокрема, чи можна трактувати поєднання виробництв на території Тернопільського району як територіально-виробничий комплекс?

Якщо взяти до уваги те, що для всіх виробництв будь-якого адміністративного району є спільною його територія, на якій формується єдина транспортна інфраструктура, що більшість з них використовують місцеві ресурси (водні, трудові, земельні та ін.), що між виробництвами виникають різноманітні досить стійкі зв'язки, зокрема, інформаційні зв'язки, які частково формуються через органи районної статистики, що в кожному районі є орган влади - районна адміністрація, то можна, очевидно, говорити про ТВК адміністративного району. При цьому слід наголосити, що спільність і компактність території у даному

випадку є чи не найголовнішим фактором отримання додаткового економічного ефекту.

Отже, під ТВК адміністративного району ми розуміємо сукупність виробництв, розташованих в межах району, тобто на компактній території, що обумовлює, завдяки спільності використання ресурсної бази та інфраструктури, можливість отримання додаткового економічного ефекту. ТВК адміністративного району розгляється в даному дослідженні як складна соціально-економічна система, здатна до самоорганізації і розвитку, і, яка характеризується на той чи інший часовий горизонт конкретним рівнем розвитку.

В дисертації наголошується на необхідності уточнення існуючої термінології, зокрема, акцентується увага на питаннях уточнення ієрархії ТВК та пов'язаної з цим питанням термінології, що є на думку автора одним з найважливіших завдань сучасної науки про територіально-виробничі комплекси.

2.2 В дослідженні здійснений відбір факторів розвитку і територіальної організації ТВК адміністративного району і дана їх оцінка не дотримувчись строго стандартної класифікації, а виходячи з пріоритетності їх дії.

Найважливішим фактором формування ТВК Тернопільського району і таким, який треба враховувати в першу чергу, є розташування (географічне положення) району. В процесі дослідження виявлено, що географічне положення Тернопільського району є з усіх точок зору вигідним для формування в його межах ТВК.

Другим надзвичайно важливим фактором є те, що, практично, у місці, яке б могло бути геометричним центром району, знаходиться обласний центр - місто Тернопіль (234.5 тис. чол. на 1.1.1996 року). Територія міста (32 кв.км) не входить в склад району. Цей фактор є постійно наростаючим по силі дії, що обумовлюється постійним зростанням чисельності населення Тернополя і розвитком народногосподарського комплексу міста. Але він одночасно характеризується протиріччям, тобто в одних випадках є сприятливим, позитивним для розвитку ТВК міста, а в інших - проявляється негативно. Так, близькість Тернополя як ринку абу-ту продукції впливає позитивно на розвиток ТВК Тернопільського району, а постійне вилучення районних земель для потреб міста проявляється негативно. Цей фактор має особливий вплив на рівень розвитку ТВК Тернопільського району, на формування його

галузевої і територіальної структури та на інші процеси в межах району, що вимагало детального аналізу його дії.

Третім по значимості фактором формування ТВК Тернопільського району є територія району і природно-ресурсний потенціал в її межах.

Здійснена в дисертаційній роботі оцінка цих та інших факторів дозволила виявити, що більшість з них виступають в ролі позитивних з точки зору формування і розвитку ТВК. При цьому була також виявлена необхідність цільового підсилення дії окремих з них (підвищення ефективності використання природно-ресурсного потенціалу, отримання всіх можливих вигод від вдалого економіко-географічного розташування і близькості обласного центру та ін.) з метою інтенсифікації розвитку ТВК і удосконалення його структури.

2.3 Один із акцентів в дисертаційній роботі зроблений на вивченні людських ресурсів, які є основою розвитку ТВК і які виступають як в ролі визначального фактора формування і розвитку ТВК, так і одночасно є наслідком розвитку ТВК. Власне з цих позицій у дослідженні і розглядалися людські ресурси Тернопільського району.

На 1 січня 1996 року в Тернопільському районі проживало 57.6 тис. чол., що становило 4.9 % від усього населення Тернопільської області. Слід відмітити, що на початок 1996 року на території району разом з містом Тернополем проживало 292.1 тис. чол., або 24.9 % від населення області. На протязі 90-х років постійно зростає чисельність населення в межах цих двох адміністративних одиниць, в той час як в Тернопільській області в цілому в останні 3 роки має місце спад чисельності населення. Це засвідчує про зростання потенційних можливостей з точки зору забезпечення людськими ресурсами розвитку ТВК Тернопільського району. У зв'язку з погіршенням демографічної ситуації у Тернопільській області, вказаний фактор є надзвичайно важливим при врахуванні перспектив розвитку ТВК не тільки Тернопільського району, але і Тернопільської області, і міста Тернополя.

Незважаючи на погіршення вікової структури населення у Тернопільському районі є значно більші запаси праці, ніж використовується його власним ТВК. Так, станом на 1.1.1995 року 11.8 тис. чол., які проживають на території Тернопільського

району, доїжджали на роботу в Тернопіль, складаючи 78.7 % від всіх доїжджаючих в обласний центр (15 тис. чол.) і майже четвертину від всіх маятникових мігрантів Тернопільської області.

Крім того, 1.2 тис. чол. населення є тимчасово відсутнім, що становить понад 2 відсотки від усього населення району. Це, як правило, люди, які тимчасово працюють за межами Тернопільського району (дуже часто навіть за межами країни).

Отже, на території Тернопільського району є значні запаси праці, які використовуються ТВК Тернопільського району лише частково (менше, ніж на дві треті). Незважаючи на це, розвиток цього ТВК повинен бути сприятливим для збереження, примноження і забезпечення всім необхідним людських ресурсів. Це завдання вимагає особливої уваги, вивчення і розробки спеціального комплексу заходів з метою його вирішення (створення нових місць прикладання праці, формування демографічної політики, доцільної для даної території, та ін.).

2.4 Застосовуючи порівняльний метод і приймаючи до уваги, що ТВК - це складна система, в дисертації здійснене порівняння системних характеристик ТВК Тернопільського адміністративного району з аналогічними характеристиками подібних ТВК в межах Тернопільської області. До таких найважливіших характеристик з точки зору автора відносяться: 1) Розмір, 2) Конфігурація, 3) Локація в системі вищого порядку, 4) Зовнішні особливості, 5) Функціональні взаємозв'язки, 6) Структурні особливості. Для визначення висновків про рівень розвитку Тернопільського районного ТВК автор пропонує за допомогою експертної кваліметричної (якісної) оцінки окремих, перелічених вище параметрів, визначити, яке ж місце займає Тернопільський районний ТВК серед інших районних ТВК. При цьому параметри оцінювались за допомогою 3-х бальної оцінки (1 бал - найвища якість показника з точки зору розвитку ТВК, 2 бали - середня якість і 3 бали - найнижча якість). Здійснені обчислення свідчать про те, що Тернопільський районний ТВК знаходиться в трійці районних ТВК із найкращою сумою балів. Якщо врахувати особливості конфігурації Тернопільського районного ТВК, зовнішні та інші особливості, про які сказано вище, то можна стверджувати, що Тернопільський районний ТВК характеризується високим рівнем розвитку і найвищими потенційними можливостями для перспективного соціально-економічного розвитку серед інших районних ТВК Тернопільщини.

2.5 В дисертаційній роботі здійснене детальне дослідження галузевої структури ТВК Тернопільського адміністративного району. Особлива увага приділена вивченню стану розвитку найважливіших галузей: сільського господарства, промисловості і капітального будівництва. При цьому порівняльний аналіз дозволив виявити значно слабшу розвиненість галузевої структури районного Тернопільського ТВК у порівнянні з обласним, а також більш "однобокий" розвиток галузевої структури Тернопільського районного ТВК у порівнянні з структурою одноіменного обласного ТВК: у першому значно більшу вагу займає промисловість і сильно недорозвинені обслуговуючі галузі. Але галузева структура поселень Тернопільського районного ТВК має багато спільних рис із галузевою структурою поселень інших районних ТВК. Завдяки тому, що вона в останні роки розвивалась значно

швидшими темпами, шляхом виникнення і розвитку підприємств різних галузей, мали місце значно швидші темпи росту міських поселень Тернопільського районного ТВК у порівнянні з міськими поселеннями інших районів. При визначенні перспектив розвитку досліджуваного ТВК на перспективу чільне місце повинно бути присвячене подальшому удосконаленню його галузевої структури у напрямі розширення номенклатури галузей (розвитку побутового обслуговування, інфраструктурного забезпечення і т.п. на основі приватної власності), збільшення виробничих потужностей і впровадження нових технологій на підприємствах провідних галузей (м'ясокомбінат, молокозавод). Великого значення слід надати організаційним аспектам функціонування галузей. Зокрема, у сільському господарстві доцільне формування ремонтно-технічних станцій на базі бувших машино-тракторних станцій (наприклад, на базі Протиського ремонтно-тракторного підприємства), технопарків і машинотехнологічних станцій для обслуговування приватних фірм (наприклад, на базі одного з цехів цукрового заводу).

2.6 Дослідження галузевої структури доповнені вивченням територіальної структури Тернопільського районного ТВК. При цьому автору вдалось виявити, що ТВК Тернопільського району представляє собою по суті елементарний чи первинний економічний район, тобто економічний район першого порядку: подальше дроблення його території приводить до втрати районних ознак (див.рис.1).

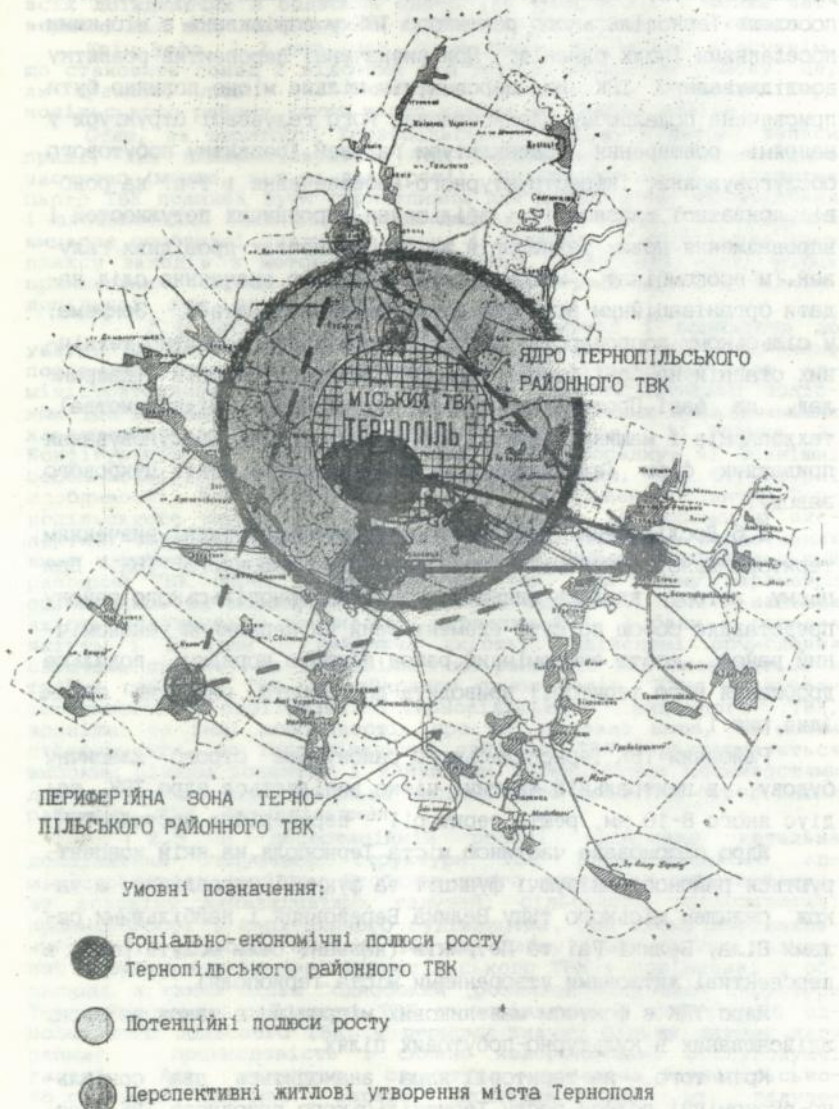
Районний ТВК Тернопільського району має строго класичну будову: в центральній частині чітко виділяється ядро ТВК, радіус якого 8-10 км, решта території - периферійна частина ТВК.

Ядро сформоване частиною міста Тернополя, на якій концентруються районоорганізуючі функції та функції управління, а також селищем міського типу Велика Березовиця і найбільшими селами Біла, Великі Гаї та Петриків (названі села можуть стати в перспективі житловими утвореннями міста Тернополя).

Ядро ТВК є фокусом маятникових міграцій, а також поїздки, здійснюваних в культурно-побутових цілях.

Крім того, на території ядра знаходиться два соціально-економічні полюси росту Тернопільського районного ТВК (частина території міста Тернополя з районними підприємствами і установами і смт Велика Березовиця), які, виступаючи в ролі

Рис. Територіальна структура Тернопільського ТВК

геометричного центру ТВК, підсилюють спрямованість всіх процесів у напрямку фокуса. Ще один полюс соціально-економічного росту Тернопільського районного ТВК знаходиться на території периферійної зони. Він є значно слабший (чисельність населення, величина економічної діяльності є майже в 2 рази меншою від двох інших полюсів), але разом з двома іншими полюсами соціально-економічного росту ~~вони~~ формує внутрішній трикутник соціально-економічної напруги ТВК Тернопільського адміністративного району, в межах якого спостерігається найвища інтенсивність всіх видів зв'язків, відображаючих функціонування районного ТВК. На території периферійної частини районного ТВК на сьогоднішній день чітко виділяються два потенційні полюси росту (села Великий Глибочок і Настасів, які входять в групу найбільших сіл Тернопільського району з чисельністю населення близько 2.5 тис.чол. в кожному). Вони разом з селом Великі Бірки формують зовнішній трикутник соціально-економічної напруги Тернопільського районного ТВК (зовнішній - по відношенню до ядра). Згідно наших обчислень площа ядра становить 250 км² (31 % території району), а площа периферійної зони - 550 км² (69 %), чисельність населення ядра - 19.2 тис.чол., а периферійної - 38.4 тис.чол. (відповідно 33.3 % і 66.7 %), щільність населення в ядрі - 77 чол./км², на території периферійної зони 70 чол./км². Отже, наведені цифри свідчать про вищу щільність населення на території ядра в порівнянні з периферійною зоною.

Детальне вивчення територіальної структури Тернопільського районного ТВК дозволило зробити наступні висновки. Сучасна територіальна структура Тернопільського районного ТВК формується, з однієї сторони, як територіальна структура самостійного таксону (територіального утворення) - ТВК Тернопільського району, з іншої сторони, територія Тернопільського району виступає в ролі периферійної зони ТВК міста Тернополя. Така ситуація надзвичайно сильно впливає на рівень розвитку Тернопільського районного ТВК, про що вже говорилось вище. Крім цього, вона позначається і на особливостях розвитку окремих частин (поселень) Тернопільського району.

В процесі даного дослідження виявлено, що як форма і величина районного ТВК визначають рівень розвитку і ефективність його функціонування, так форма і величина окремих його елементів впливають на ефективність їх діяльності. Саме цим і пояс-

нюється постійних процес змін цього типу структури. Так, на 1.1.1992 року на території Тернопільського районного ТВК було всього 25 колгоспів, які за площею відрізнялись одне від одного майже в 3 рази. За період 1992-1996 рр., тобто всього за 4-и роки, в результаті реформування колгоспів у сільгосподарські підприємства нового типу, їх стало аж 34. Відбувся поділ більших господарств на менші. Одним з визначальних факторів цього процесу стало економічне реформування (паювання землі, впровадження нових виробничих відносин в сільському господарстві тощо). В ході подальшого реформування економіки можуть бути великі зміни в цього типу територіальній структурі. На нашу думку вони повинні бути узгоджені із ще одним типом територіальної структури: поділом Тернопільського району на сільські Ради. Чим вища ступінь узгодженості буде досягнена, тим легше буде шукати методи і шляхи удосконалення управління на найнижчому (локальному) рівні. Сказане вище свідчить, що зміни в територіальній структурі районного ТВК не повинні бути спонтанними і стихійними. Вони мають здійснюватись цілеспрямовано на базі наукових досліджень і розробки на цій основі обґрунтованих моделей різного типу територіальних структур, необхідних для різних прагматичних цілей.

2.7 В результаті вивчення ролі обласного центру міста Тернополя у формуванні ТВК Тернопільського адміністративного району виявлено, що в даний час почався новий етап взаємовідносин міста-центра Тернополя і одноіменного приміського району. Аналогічний етап такого розвитку, характерний для міст Європи, був описаний Ж.Боже-Гарньє і Ж.Шабо: "...як би то не було, місто і село йдуть на зближення... Тепер на противагу сільським жителям, які не займалися сільським господарством (rural non farm), з'явилися міські жителі, які займаються сільським господарством (farm non rural)... Хто ж вони, ці напівробітники-напівселяни? Як їх називати - робітниками чи селянами, сільськими жителями, чи міськими жителями, якщо вони в день працюють в місті, а ввечері - в полі? Отже ми присутні при черговому перетворенні зв'язків між містом і селом... Місто, в певній мірі, розчиняється в селі..." 1/ . Вказаний етап

1/ Боже-Гарньє Ж., Шабо Ж. Очерки по географии городов. М., 1967.

є яскравою ілюстрацією впливу обласного ТВК та його окремих територіальних структур (в даному випадку міського ТВК) на соціально-економічний розвиток Тернопільського районного ТВК.

Цей новий етап розвитку вимагає нової програми дій. Отже, в процесі виконання даного дослідження був виявлений значний вплив розвитку обласного Тернопільського ТВК і ТВК міста Тернополя в його складі на одноіменний районний ТВК. Ось чому прогноз соціально-економічного розвитку Тернопільського районного ТВК повинен розроблятися в рамках стратегії розвитку Тернопільського обласного ТВК, яка безумовно повинна враховувати взаємовплив і взаєморозвиток Тернопільського районного ТВК і ТВК міста Тернополя. Це є однією з головних умов ефективного функціонування Тернопільського районного ТВК в перспективі.

2.8 В процесі здійснення дисертаційного дослідження були вивчені і проблеми розвитку ТВК Тернопільського району у перехідний до ринкових відносин період. Зокрема виявлено, що перехід української економіки до ринкових відносин обумовив загострення в країні економічної кризи, яка по-особливому проявилась на рівні адміністративного району, тобто в районних ТВК. Ця особливість проявляється у наявності ряду проблем соціально-економічного розвитку районного ТВК у цей період. Серед цих проблем спад виробництва, зростання безробіття, заборогованість працівникам по заробітній платі, зниження рівня життя населення, погіршення демографічної ситуації. Особливою проблемою є формування бюджету району, який з року в рік залишається недоформованим по доходах.

Це однією серйозною проблемою функціонування районного ТВК в перехідний до ринкових відносин період стало зростання офіційного (явного) і прихованого безробіття.

Перелік проблем функціонування районного ТВК у перехідний до ринкових відносин період можна було би продовжити. Але тих, що наведені вище, достатньо для ілюстрації сучасної економічної ситуації. З метою розробки заходів по вирішенню цих проблем нами пропонується поділити їх на дві великі групи: 1) проблеми, вирішення яких переважно пов'язане із загальнодержавними заходами і реформами, 2) проблеми, вирішення яких можливе переважно за рахунок місцевих резервів, ресурсів і заходів. Тоді в першу групу проблем можна віднести удосконалення фінансово-кредитної і цінової політики, законодавства, пробле-

ми, пов'язані з реформуванням економіки і т.ін.

Друга група проблем (створення нових робочих місць в межах Тернопільського районного ТВК, розвиток соціальної інфраструктури, будівництво житла та ін.) може бути розв'язана в результаті активізації зусиль управління на районному рівні при наявності розробленої на науковій основі програми розвитку Тернопільського районного ТВК.

Отже, розв'язання проблем функціонування Тернопільського районного ТВК в період переходу до ринкових відносин вимагає консолідації зусиль всіх об'єктів господарювання і органів управління.

2.9 Автором запропоновані принципи перспективного розвитку ТВК адміністративного району - головні напрямки розвитку виробництва району, сформовані, виходячи з потреб населення, що проживає в його межах, в рамках стратегії розвитку господарства області, які не повинні протиречити принципам регіонального чи загальнодержавного розвитку. Кожен із принципів повинен відображати об'єктивні потреби суспільства, мати в своїй основі певну закономірність, торкатися крупної проблеми просторового регіонального розвитку.

Першим і найголовнішим принципом перспективного розвитку територіально-виробничого комплексу Тернопільського району є узгодженість з розвитком обласного центру. Це стосується і галузевої, і територіальної структури господарства, і розвитку інфраструктурних систем і ряду інших питань.

Другим не менш важливим принципом є аналогічна узгодженість з розвитком обласного територіально-виробничого комплексу. Адже інтереси даного району в зв'язку з його центральним положенням в області пересікаються з інтересами усіх інших районів. При цьому слід мати на увазі, що ТВК Тернопільської області входить в склад регіонального ТВК під назвою "Поділля". Отже, ефективне функціонування Тернопільського районного ТВК в кінцевому результаті визначається напрямками розвитку ТВК Поділля.

Третім дуже важливим принципом є розробка моделі перспективного соціально-економічного розвитку районного ТВК. Ця модель повинна враховувати принципи, викладені вище. В її основі повинні лежати структурні особливості ТВК, виявлені нами і описані в другому розділі дисертаційної роботи. Іде мова як

про гадузеву, так і про територіальну структуру (будову) досліджуваного ТВК. Позитивні елементи цих структур з точки зору активізації економічної діяльності в перспективі повинні бути підкріплені прогностичними заходами.

Четвертий принцип - це врахування особливостей інтелекту, традицій, трудових навичок населення даної території при розробці заходів по прискоренню реформування економіки, розвитку підприємництва з метою якнайшвидшого переходу до ринкових відносин.

Названі принципи є лише частиною з числа принципів, які визначають подальший розвиток територіально-виробничого комплексу Тернопільського району. Сучасне життя вимагає розробки, обґрунтування широкого кола подібних принципів і доведення їх не тільки до Тернопільської міської та районної адміністрації, але і до широких кіл громадськості. Для цього необхідні подальші серйозні наукові дослідження і апробація практикою.

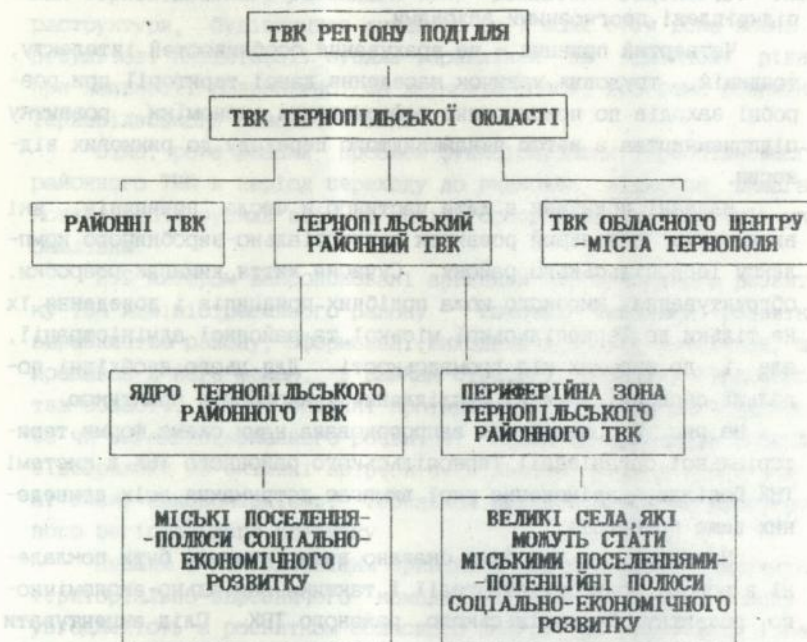
На рис. 2 приводиться запропонована нами схема форми територіальної організації Тернопільського районного ТВК в системі ТВК Поділля, здійснення якої вимагає дотримання всіх приведених вище принципів.

Принципи, як вже було сказано вище, повинні бути покладені в основу розробки стратегії і тактики соціально-економічного розвитку Тернопільського районного ТВК. Слід акцентувати увагу на тому, що вибір стратегії соціально-економічного розвитку районного ТВК в перехідний до ринкових відносин період є ключовим моментом пошуку побудови ефективного суспільства.

2.10 При розробці стратегії соціально-економічного розвитку Тернопільського районного ТВК необхідна екологічна програма для ТВК адміністративного району в цілому і спеціальна екологічна програма для ядра цього ТВК.

Оптимізація територіальної організації Тернопільського районного ТВК, його подальший перспективний розвиток неможливі без ефективного управління. Саме від управління, яке є практичною діяльністю, орієнтованою на конкретні результати, залежить величина і якість цих результатів. Але для того, щоб управління було дійсно ефективним і сприяючим подальшому розвит-

Рис. 2 Форма територіальної організації Тернопільського районного ТВК в системі ТВК Поділля

ку ТВК, до нього повинні бути доведені стратегія і головні завдання подальшого розвитку ТВК. Доцільно, щоб органи управління мали їх у вигляді програмного документу. Тільки тоді органи управління зможуть не тільки управляти, але і контролювати результативність змін у розвитку ТВК, які відбуваються в плином часу. В перехідний період управління розвитком ТВК повинно бути програмно-цільовим. Такі форми управління отримали останнім часом широкий розвиток в розвинених країнах світу. Найпростішою формою проблемно-цільового управління є матрична координація робіт, яка передбачає створення постійних і тимчасових комітетів для вирішення складних питань, що виникають в процесі розвитку керованої системи.

Надзвичайно важливим питанням є кадрове питання. Працівники місцевих органів державної виконавчої влади та місцевого самоврядування повинні орієнтуватися в проблемах розвитку ТВК,

ціях, завданнях і стратегії розвитку ТВК тощо. Тобто вони повинні бути грамотними в економічних питаннях. Тільки в такому випадку можна розраховувати на успіх.

Отже, для успішної реалізації стратегії розвитку ТВК, в тому числі районного ТВК, необхідна реорганізація сфери управління, відповідність її особливостям перехідного періоду, орієнтація управління на керівництво за допомогою економічних методів. Система економічних законів повинна стати основою діяльності органів управління.

3. Висновки

Недостатня виченість проблем функціонування районних ТВК, зокрема ТВК приміських адміністративних районів, в умовах гострої кризи і перехідного до ринкових відносин періоду, а також нагальна потреба в таких знаннях зумовили вибір теми даної дисертаційної роботи.

Робота виконана на величезному фактичному матеріалі (статистичному картографічному), при опрацюванні значної кількості літературних джерел, пректної документації, використаний власний багаторічний досвід в органах управління.

В процесі дослідження отримані наступні результати:

1. Уточнений зміст поняття "ТВК адміністративного району", окреслене коло методів і підходів до вивчення проблем соціально-економічного розвитку районних ТВК у перехідний період.

2. Здійснена оцінка факторів розвитку і територіальної організації приміського районного ТВК, визначене місце останнього в ієрархії ТВК, вивчена роль людських ресурсів у формуванні і розвитку районного ТВК приміського типу.

3. Досліджений рівень розвитку ТВК приміського району у порівнянні з рівнем розвитку інших районних ТВК. Автором запропонована власна методика визначення рівня розвитку ТВК адміністративного району на основі кваліметричної оцінки його компонентів.

4. Здійснений аналіз галузевої структури і виявлені різні типи територіальної структури та показане значення розвитку цих структур у процесі еволюції ТВК. Розроблена картографічна модель територіальної структури ТВК Тернопільського адмініст-

ративного району.

5. Розкриті протиріччя і взаємозв'язки розвитку приміського районного ТВК і ТВК міста-центра, вивчені проблеми функціонування ТВК адміністративного району в час переходу до ринкових відносин, який супроводжується кризовими явищами.

6. Запропоновані головні принципи прогнозування розвитку ТВК адміністративного району на найближчу і більш віддалену перспективу, зроблено акцент на необхідності врахування екологічних наслідків при формуванні стратегії розвитку районного ТВК, поставлене питання про необхідність удосконалення управління шляхом розробки для нього стратегії в нових економічних умовах і розробки програми розвитку ТВК, на визначенні стратегії управління в перехідний до ринкових відносин період.

4. Перелік публікацій автора, у яких відображені основні положення роботи

4.1. В.С.Коломійчук Я.М. Дерев'яний "Підходи до визначення рівня і розробки принципів прогнозування соціально-економічного розвитку територіально-виробничого комплексу (ТВК) приміського адміністративного району" (на прикладі ТВК Тернопільського району Тернопільської області) Львів, 1996 - 4,5 д. а. (Препринт НАН України, Інститут регіональних досліджень).

4.2. Я.М. Дерев'яний. Аналіз соціально-економічних особливостей функціонування територіально-виробничих комплексів (ТВК) адміністративного району (на прикладі Тернопільського району). Львів, 1996 - 3,0 д.а. (Препринт НАН України, Інститут регіональних досліджень).

4.3. В. Коломійчук, Я. Дерев'яний, В. Німко. "Виробничо-ресурсний потенціал західного регіону України і шляхи підвищення його використання". В зб. "Соціально-економічні дослідження в перехідний період". Львів, ІРД НАН України, 1996 р. - 0,3 д. а. (Особистий внесок автора: дана оцінка виробничо-ресурсного потенціалу західного регіону України).

4.4. Я. Дерев'яний "Принципи прогнозування соціально-економічного розвитку територіально-виробничого комплексу (ТВК) приміського адміністративного району". В зб. "Соціально-економічні дослідження в перехідний період" - Львів, ІРД НАН України, 1996 р. 0,3 д. а.

АННОТАЦИЯ

Деревяный Я.М. "Социально-экономические особенности формирования и развития ТПК административного района (на примере ТПК Тернопольского района Тернопольской области)"

Диссертация на соискание ученой степени кандидата экономических наук по специальности: 08.10.02 - Территориальные системы и комплексы. Институт региональных исследований НАН Украины, Львов, 1996.

Защищается рукопись диссертации, которая содержит теоретические, методические и прикладные разработки формирования и развития территориально-производственного комплекса пригородного административного района, принципов прогнозирования его развития, совершенствования управления на базе применения модели перспективного социально-экономического развития районного ТПК.

Ключові слова: територіально-виробничий комплекс адміністративного району, галузева структура ТВК, принципи соціально-економічного розвитку ТВК.

A N N O T A T I O N

Derevany Ya.M.

"Social and Economic Peculiarities of the Administrative Region Territorial and Productive Complex / TPC / Formation and Development" / TPC of the Ternopil district of the Ternopil region is used as an example /

The scientific work for a Master's Degree in speciality:

08.10.02 - Territorial Systems and Complexes.

Institute of Regional Investigations of the National Academy of Sciences of Ukraine, Lviv, 1996.

There has been maintaining a manuscript of dissertation including theoretical, methodical and applied elaborations of the territorial and productive complex formation and development in local administrative region as well as principles of its development forecasting and management improvement on the basis of social and economic progress models in the regional TPC.

Key words:

territorial and productive complex of the administrative region; branch structure of TPC; principles of social and economic development of TPC.

Державна науково-дослідницька організація "Українська академія економічних наук"
визначила на конкурсний умови виготовлення 100 примірників
на спеціальності 08.10.01 - економіка підприємств та організацій
в галузі економіки підприємств та організацій
України, Львів, 1996.

Завданням цього збірника є дослідження, який характер має
економіка підприємств та організацій в Україні, її місце в економіці
України, шляхи її розвитку та вдосконалення. Збірник містить
дані про економіку підприємств та організацій в Україні за період
1990-1995 рр. Збірник складається з двох частин: перша частина
містить загальні дані про економіку підприємств та організацій в
Україні, друга частина містить дані про економіку підприємств та
організацій в Україні за регіонами.

ВСТУП

Вступ. Економіка підприємств та організацій в Україні за період
1990-1995 рр. Збірник складається з двох частин: перша частина
містить загальні дані про економіку підприємств та організацій в
Україні, друга частина містить дані про економіку підприємств та
організацій в Україні за регіонами.

437590.

AB 36.343